

МОВНІ ТЕХНІКИ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТ «КОМУНІСТ» ТА «ВІСТІ ВУЦВК» ЗА 1928 – 1939 рр.)

О. Ю. Попова

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу мовних технік конструювання образу внутрішнього ворога в текстах матеріалів провідних видань - Радянської України «Комуніст» та «Вісті ВУЦВК» в 1928–1939 роках. Зокрема, особливій уваги приділено дифамації, ефекту переносу, вибіркового абстрагуванню, джерельній дивергенції, персервації, інформаційному штурму, акцентуації негативних рис зовнішності та характеру, зображенню шляхом використання троп, лайливої лексики, бінарних ідеологічних конструкцій.

Ключові слова: образ внутрішнього ворога, мовні техніки, Радянська Україна, «Комуніст», «Вісті ВУЦВК».

Партійність, централізація, багаторівневий державний контроль та підцензурність газетної мережі Радянської України (складової централізованої мережі періодичних видань СРСР) періоду довоєнного сталінізму сприяли конструюванню образу внутрішнього ворога за допомогою мовного впливу. Під цим поняттям ми маємо на увазі психологічний комунікаційний вплив, який здійснювався виключно або переважно за допомогою мови, і був спрямований явним і/або прихованим чином як на

сферу раціонально-критичного, так і підсвідомого сприйняття [1]. Згідно з теорією мовного впливу, у будь-якому мовному акті комуніканти переслідують певні немовні цілі, які регулюють діяльність адресата [2]. У даному випадку, оскільки газетний друк Радянської України був найбільш доступним засобом масової інформації і найважливішою частиною системи радянської державної пропаганди, він виконував функцію конструювання і транслювання образу внутрішнього ворога за допомогою мовного впливу у текстах матеріалів. Вплив здійснювався через комунікативно-мовні прийоми – конкретні комунікативні техніки, мовні тактики, що виступали у ролі інструменту реалізації загальної комунікативної стратегії. Ці прийоми становлять певний науковий інтерес як у контексті дослідження структурних особливостей метанаративних ідеологічних текстів тоталітарних країн, так і в контексті соціально-антропологічних досліджень основного адресата цих текстів - масового радянського читача.

Але дослідження, які б фокусувалися саме на мовних техніках конструювання образу внутрішнього ворога кінця 1920-х–1930-х років, попри підвищений інтерес до нього з боку науковців протягом останніх років, досі відсутні. По-перше, тому що, як відзначив російський соціолог Л.М. Гудков, тема внутрішнього ворога викликає у пострадянського населення відчуття «банальності» матеріалу [3]. А по-друге, через міждисциплінарність проблеми, яка знаходиться на перетині історії, політології та лінгвістики. Тому поки що увага дослідників образу внутрішнього ворога зосереджена переважно на його сутнісному, а не структурному аналізі. Отже, на сьогодні мовні техніки конструювання цього образу у визначений період досліджені лише частково у працях таких науковців як Г. Орлова, Л.М. Гудков, Д. Вайс, М.Б. Арнаутов [4].

Зважаючи на актуальність і недостатню увагу дослідників до зазначеної теми, вважаємо доречним поставити за мету даної роботи докладний розгляд мовних технік конструювання образу внутрішнього ворога у матеріалах, що були опубліковані у газетному друці Радянської України в 1928–1939 роках із акцентом на текстах центральних республіканських газет.

Газети «Комуніст» (орган ЦК і Київського комітету КП(б)У) та «Вісті ВУЦВК» (орган Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів) були джерелом інформації та зразком з написання матеріалів для всіх редакцій, що перебували нижче у газетній ієрархії українських видань. Обласні, районні та низові газети наслідували лексику, тематику і мовні прийоми центральних видань, чим значною мірою уподібнювалися до них. Тож аналіз матеріалів газет «Комуніст» та «Вісті ВУЦВК» дає загальне розуміння щодо всього масового періодичного друку Радянської України.

Протягом усього періоду довоєнного сталінізму ці видання публікували матеріали, присвячені викриттю та діяльності внутрішніх ворогів у радянській країні: стенограми відкритих судових засідань, звинувачувальні висновки, промови партійних лідерів, статті, кореспонденції, дописи, гнівні листи виробничих колективів та окремих осіб тощо. У період з 1928 по 1939 роки у газеті «Комуніст» середній показник кількості матеріалів лише (!) аналітичного жанру складав 1 матеріал на місяць. Тільки в одній газеті «Вісті ВУЦВК» за означений період середня кількість матеріалів різних жанрів, присвячених різноманітним аспектам теми внутрішнього ворога, складала близько 4 матеріалів на місяць. Навести ж статистичні показники загальної кількості газетних матеріалів, в яких би містилась інформація про внутрішніх ворогів, неможливо: крім матеріалів, що були присвячені безпосередньо темі внутрішніх ворогів і опубліковані, здебільшого, під час відкритих судових процесів і акцій з розкуркулення і хлібозаготівель, публікувалися й інші. І у всіх цих матеріалах тим чи іншим чином також відбувалося конструювання образу внутрішнього ворога.

Ще до стадії читання газетних текстів про ворогів застосовувалися механізми впливу за допомогою заголовків, адже саме заголовки у першу чергу привертають увагу читача і налаштовують його на сприйняття інформації. Це розуміли радянські пресознавці, тому підкреслювали у посібниках для майбутніх журналістів: «Заголовок - інструмент політичного впливу» [5].

Заголовки ще до прочитання власне матеріалу мали переконати адресата в тих тезах, що захищав автор, та вселити йому певні установки [6]. Це забезпечувалося наявністю в заголовках зображально-виразних засобів – різних троп, наприклад, метафор: «Глитайське павутиння», «За планом приховався ворог», «Виполоти з радянського поля смердючий бур'ян», «Вилізло свиняче рило інтервентів». Емоційне зараження забезпечувалося за допомогою прямого інформування про емоції («Гнів трудящих», «Серця палають глибокою ненавистю», «Ненависть і огида» тощо) або непрямого вираження з використанням лайливої лексики («Злодії і зрадники», «Фашистські виродки», «Фашистські головорізи» тощо). Активно використовувались експресивно насичені заголовки-лозунги, типу «Вдарити по класовому ворогу», «Треба рішуче приборкати глитая», «Викриваймо справжнє обличчя ворога» тощо. Такі заголовки не тільки трансливали емоції, але й спонукали до цілого ряду дій щодо ворогів, спільним знаменником яких можна визначити насильницькі дії з метою знищення: викрити, вигнати, вдарити, розтрити, нещадно розправитися, знищити, розстріляти, громити, корчувати, стерти з лиця землі.

З метою дискредитації осіб, що називалися ворогами, газетярами використовувалася техніка дифамації – розголос дійсних, а частіше – вигаданих відомостей, що принижували честь і гідність особи. Найбільше ганьбі у пресі піддавалися «головні вороги народу» - засуджені на відкритих процесах, особливо «штрейкбрехери пролетарської революції, зрадники соціалістичної батьківщини» М.І. Бухарін, Г.О. Зінов'єв, Л.Б. Каменєв, початок «ворожої діяльності» яких газети відносили ще до дореволюційних років. Серед цього антипантеону найбільшим ворогом за версією друку був Л.Д. Троцький - «головний керівник терористичних банд», «запеклий ворог соціалізму», на якого покладали відповідальність за діяльність усіх внутрішніх ворогів начебто з метою «обдурити партію... щоб здати позиції Жовтневої революції її найзлішим ворогам всередині країни та на міжнародній арені» [7].

Аналогічно техніки дифамації запозичувалися і використовувалися працівниками республіканських видань усіх рівнів, як у випадках інформування про викриття ворогів місцевими органами НКВС, так і під час «сигналізування» про ворожість офіційно ще не засуджених осіб. Поширення інформації, що принижувала людей, супроводжувалося вказівкою їх повних імен і місць роботи, та було характерним явищем матеріалів місцевих кореспондентів [8].

У всіх інших матеріалах, присвячених темі внутрішнього ворога, або в тих, де він лише згадувався, дифамації піддавався «знеособлений ворог». Це відбувалося частково за рахунок того, що значна частина (у різні роки - до 30%) лексем, які позначали ворога, містила характеристику діяльності із негативною конотацією. Таких лексем було чимало, вони відзначалися великою різноманітністю: «контрреволюціонери», «аварійники», «провокатори», «змовники», «дезорганізатори», «реставратори капіталізму», «запроданці фашизму» тощо. Найчастіше вживані протягом кінця 1920-х і у 1930-х роках лексеми умовно можна поділити на 3 групи. Перші вказували на руйнівну роботу на виробництві, пояснювали неполадки та аварії – «шкідник», «саботажник», «зривник», «дезорганізатор», «диверсант». До другої можна віднести більш популярні серед кореспондентів у кінці 1930-х років лексеми «агент», «зрадник», «змовник», «шпигун», «контрреволюціонер», «терорист», «провокатор», які вказували на «антипатріотизм» внутрішнього ворога і безпосередній його зв'язок із зовнішнім, за

наказами якого і виконувалися шпигунство та диверсії. Третю групу становили лексеми, що визначали кримінальний характер дій внутрішнього ворога. У частковому відношенні до всіх лексем, що називали ворога, ця група не була значною, але при цьому – стійкою та емоційно виразною. Найчастіше в цьому дискурсі використовувалися лексеми «злочинець»/«зłodий», «вбивця»/«убивця», «бандит», «хуліган», «розкрадач».

Дифамація знеособленого ворога також відбувалася за рахунок акцентуації його негативних особистих рис. У своїй діяльності вороги зображувалися хитрими, лицемірними («обманом» пробиралися в партію, давали «брехливі обіцянки») і безпринципними («не нехтують жодними засобами», «готові застосувати будь-які методи»). Те, що вороги всюди, пояснювалося їх майстерністю маскуванню, дворушництвом. Свої багаточисельні злочини вони, начебто, скоювали «нишком», «із-за рогу», «діючи тихою сапою». Кореспондентами всіляко ілюструвалися люті, нечуване нахабство і підлість внутрішніх ворогів. Крім того, підкреслювалося, що внутрішні вороги використовували в своїх цілях чужу аморальну поведінку і негативні суспільні явища: «лібералізм», «неуважність», «товаришування за чаркою», «підлабузництво», «слабкість роботи комсомолу» і «політичну безпечність».

Ідеї про нездатність ворогів протистояти існуючому радянському ладу виражалися за допомогою визначень «жалюгідні», «нікчемні» і виразу «не може виступити ні з одним політичним гаслом». При цьому підкреслювалося, що «не всі залишки викорчовуванні», «не всіх виявлено», та акцентувалося, що, попри все, ворог «небезпечний» та «жорстокий».

Можливість виправлення ворогів, примирення з ними виключалася, оскільки автори характеризували їх як непримиренних. Крім того, в газетних матеріалах наполегливо впроваджувалася ідея про те, що вороги «пройняті лютою злістю» не лише до «вождів партії», але й «ненавидять весь радянський народ».

Також дифамація осіб газетними працівниками низового друку відбувалася за рахунок ефекту переносу – наприклад, номінації підозрюваних у ворожості осіб такими лексемами з розмитою негативною семантикою як «троцькіст», «зінов'євець». Таким чином на них автоматично переносилися асоційовані з уже визнаними ворогами Л.Д. Троцьким, Г.О. Зінов'євим та ін. негативні якості.

Удавану об'єктивність із метою викликання довіри читача забезпечувала така техніка мовного впливу як вибіркове абстрагування. Вона полягала у поданні висновків на основі деталей, вилучених із контексту, при одночасному ігноруванні більш суттєвої інформації. Так, застосовуючи цю техніку, автор матеріалу кваліфікував «бруд, безгосподарність, відсутність будь-якого догляду за коровами і телятами» на фермі як результат наміру заступника завідуючого ферми Гонтаря, названого класовим ворогом, «знищити корів» [9]. Інші можливі причини того, що відбувалося на фермі, як-то некваліфікованість, недбалість заступника або об'єктивні обставини, автором не розглядалися. Аналогічно, відставання у хлібозаготівлях інтерпретувалося як результат ворожої діяльності куркуля, а систематичне звільнення вчителів-комсомольців – як «засміченість класово-ворожими елементами райапарату». На підставі того, що «глитаї у с. М.-Вільшанці не виконують твердих завдань», автор матеріалу зробив висновок, що верхівка колгоспу цілком під впливом глитайні [10].

Для підтвердження своєї позиції і подальшої дискредитації ворогів газетярами використовувалася техніка джерельної дивергенції, яка полягала у вилученні з контексту уривка, який було легко інтерпретувати із викривленим сенсом без джерельної основи. Це стосувалося, насамперед, висловлювань так званих ворогів народу. Наприклад, на підтвердження звинувачення Л.Д. Троцького в бажанні встановити в Радянському Союзі фашистський режим, наводився наступний уривок з листа Л.Д. Троцького до К.Б. Радека: «Робітничий клас прожив 18 років революції, і в

нього апетит величезний, а цього робітника треба буде повернути частково на приватні фабрики, які перебувають у стані найтяжчої конкуренції з іноземним капіталом. Значить – буде круте погіршення становища робітничого класу. В селі відновиться боротьба бідноти і середняка проти куркульництва. І тоді, щоб втриматися, потрібна буде міцна влада, незалежно від того, якими формами це буде прикрито» [11]. Цей уривок, наведений у тексті без коментарів (!) (таким чином читача підштовхували самостійно зробити висновок, виходячи з контексту попередньої інформації у матеріалі), був ретрансльований багатьма газетами Радянської України.

Вислів М.І. Бухаріна щодо ментальності російського народу висвітлювався як «бухарінський наклеп» на російський народ «як на народ ледарів, яким потрібен батіг капіталіста і поміщика» [12].

Але прийом джерельної дивергенції використовувався газетярами нечасто – в тому не було нагальної потреби: в опублікованих газетами стенограмах із залу суду звинувачені обмовляли себе самі, що було більш очевидним доказом їх провини та ворожості.

Активно використовувався також авторитет осіб. Статті про ворогів «теоретичного» характеру рясніли посиланнями на праці та цитатами головних на той час радянських ідеологів В.І. Леніна та І.В. Сталіна. Так, під час справи над так званим «Союзним бюро» (1931), задля легітимації використовували уривок з публіцистики В.І. Леніна: «Меншовики як течія довели за період 1918–1921 майстерність служити вірою і правдою білогвардійщині...» [13]. У розквіт культу особи цитування виразів генерального секретаря І.В. Сталіна було широко поширеним у матеріалах про ворогів.

Інформація про ворогів підкріплювалася авторитетом партійних лідерів шляхом друку їх статей. У різний час темі внутрішніх ворогів були присвячені статті голови ВЦВК Г.І. Петровського «Тов. Ленін і наші вороги» (1928), секретарів ЦК КП(б)У П.П. Любченко «Документ про контрреволюційні змови та запродавство» (1931) і М.М. Попова «Підлий шлях ворогів народу» (1936), голови радянського уряду В.М. Молотова «Наши задачи в борьбе с троцкистами и иными вредителями, диверсантами и шпионами» (1937) [14] та ін.

Вплинути на міру критичності сприйняття інформації були покликані також авторські статті відомих у країні людей – письменників, вчених, артистів і т. д. Знаковою для початку 1930-х років стала стаття видатного радянського письменника М. Горького з приводу процесу «Промпартії», де він обґрунтовував економічні труднощі діяльністю ворогів і закликав до боротьби з ними: «Всередині країни проти нас хитрючі вороги організовують харчовий голод, глитаї тероризують селян-колгоспників убивствами, підпалами...звідси випливає природний висновок, - якщо ворог не здається, - його знищують» [15]. Під час відкритих процесів 1936–37 років випуски рясніли невеликими, але дуже емоційними виступами з вимогами розправи над ворогами народу від імені всесоюзно відомих «ударників» О.Г. Стаханова, М.М. Мазая, вчених О.В. Палладина, артиста М.І. Донця [16] та ін.

На психологічному феномені страху ізоляції і потреби людини належати до певної групи (самоідентифікації) базувалося функціонування техніки апеляції до більшості або ефект масовості. Він полягав у створенні ілюзії загального одностайного схвалення (судових рішень щодо покарання ворогів) або осуду (ворожих намірів/практик). Почуття ненависті до ворогів, обурення їх вчинками і бажання суворого покарання виражалися на сторінках газет від імені цілих колективів («інститут Тараса Шевченка приєднує до голосу робітничо-селянських мас... своє... обурення»), представників окремих класів («Вимагаймо для ворогів пролетарської революції суворої кари, - пишуть робітники Донбасу»), всього населення країни («весь наш народ здригнеться і запалає обуренням і гнівом») та трудящих світу («трудящі всього світу дізналися з глибоким вдовolenням про вирок, що виніс... суд агентурі»)

тощо. В газетних матеріалах за допомогою займенників «всі», «весь», «вся» и т. п. постійно підкреслювалася масштабність, масовість, однотайність ілюстрованих настроїв: «Винуватці цього злочинства [вбивства С.М. Кірова], яке збудоражило всю країну, весь трудящий світ, стали перед пролетарським судом», «гнів і ненависть звучать в усіх промовах, резолюціях на багатолюдних мітингах трудящих усієї нашої неосіяної батьківщини».

З тією ж метою під час найгучніших політичних процесів і репресивних заходів використовувався прийом інформаційного штурму, який полягав у невмотивовано великій кількості інформації (різних жанрів/форматів) про ворогів, що поступала на аудиторію. Наприклад, за декілька місяців до початку судового розгляду справи Спілки визволення України у пресі розпочалася публікація матеріалів, що мала сформулювати негативні настрої громадськості щодо підсудних. Тільки в газеті «Вісті ВУЦВК» за листопад 1929 року було опубліковано 14 таких матеріалів. Під час же власне судового засідання, у травневих та квітневих випусках (1930) цього видання з'явилися понад 40 подібних матеріалів.

До того ж, укоріненню та закріпленню в суспільній свідомості інформації щодо ворогів народу окрім інформаційного штурму сприяла персервація – постійне повторення одних і тих відомостей, послідовне застосування певних технік мовного впливу. Наприклад, синонімічний ряд, що майже в кожному матеріалі називав ворогів народу у 1936–1938 роках: «шкідники», «диверсанти», «шпигуни», «зрадники».

Але комунікативна ефективність риторичного переконання досягалася не стільки силогістичними, скільки емоційними можливостями мовного впливу (і перш за все - пафосом метафоричної і символічної мови) [17], тому газетні тексти про ворогів містили широкий арсенал комунікативно-мовленнєвих прийомів, спрямованих на емоційну сферу.

Особливу роль, як засіб варіативної інтерпретації дійсності, відігравали тропи (метафори, епітети), жаргони/лайлива лексика, які підміняли раціональну складову в побудові образу дійсності емоційної.

Особливість прагматичної функції метафори та її різновидів була відзначена російським лінгвістом А.П. Чудіновим: можливість перетворити політичну картину світу у свідомості адресата, спонукати його до певних дій, формувати у нього певний емоційний стан [18].

Номінативну, тобто таку, що замінює одне дескриптивне значення іншим, метафорику внутрішнього ворога в радянських газетах представляли два основні дискурси: медичний і тваринний. У газетах періоду кінця 1920-х – першої половини 1930-х років найширше використовували медичні метафори. Найпопулярнішою лексемою цієї групи була метафора «паразит», яка залишалася головною лайкою до кінця існування мови радянської політичної пропаганди [19]. Так само вороги позначалися лексемами «гнійник», «сміття», «зараза», «болячка». Крім того, простежувався дискурс смерті: для позначення ворогів використовувалися метафори «змертвіле місце, що гние», «політичні трупи». Семантика подібних метафор несла емоційний заряд огиди.

З другої половини 1930-х років найбільш поширеним на сторінках газет стало використання тваринної символіки. Ворога позначала величезна кількість тварин: і дикі, і домашні, також плазуни, риби та птиці.

В кінці 1920-х – на початку 1930-х років у зв'язку з процесами колективізації і розкуркулення у пресі продовжували використовувати метафору павука, як символу класових ворогів (куркулів, «попів» й інших) і старого режиму, а також клопа та черв'яка. Із ліквідацією класових ворогів на зміну метафорам дрібних комах прийшли «собака (пес)», небезпечні хижаки («вовк», «лисиця», «шакал»), плазуни («гадина», «змія»), тварини, що харчуються падаллю («гієна», «стерв'ятник»), інколи згадувалися

птиці («зозуля», «ворона»). Незважаючи на те, що з давніх часів у народних казках собака втілював вірність, відданість, був помічником людини і позитивною твариною, саме пес став головним уособленням ворога другої половини 1930-х років. Ворогів стали називати «ланцюговими псами фашизму», що символізувало відданість і вірність охоронців зовнішнім ворогам.

Широко використовувалися метафори, які порівнювали ворогів з вовками - символами жорстокості, люті, жадібності й ненависті. У цьому випадку відбувалося звернення до традиційних уявлень про вовків як розумних, спостережливих, обережних і зухвалих мисливців, і біблійське уособлення тварини лжепророків і неправедних правителів. Можливо, це також пов'язано з тим, що в семіосфері Третього Рейху звернулися до символіки вовка, а фашистська Німеччина на той час належала до зовнішніх ворогів, безпосередньо пов'язаних із внутрішніми. Шакал, зовні схожий на дрібного вовка, пов'язаний із фольклором Азії, використовувався для приниження якостей вовка-мисливця. Лис традиційно був уособленням хитрості і віроломства ворога.

Однією з найпопулярніших тварин, що втілювала ворога, була змія – представник класу плазунів, що викликали огиду та страх. У християнському дискурсі змія як символ мудрості і здоров'я зникла, і стала символізувати отруйність, зло і підступність, перетворившись на дуже експресивну метафору. Неодноразово в матеріалах з'являлися заклики «роздавити фашистську гадину». Ворогів порівнювали з тваринами, які харчуються падаллю - гієною і стерв'ятником, що мало викликати почуття відрази у читачів. Частіше за лексему «зграя», організація ворогів називалася «осиним гніздом», що символізувало постійну активну роботу безлічі ворогів та їх небезпеку.

У другій половині 30-х років існувала тенденція уніфікації мови в газетних текстах матеріалів про ворогів: деякі метафори, враховуючи частоту їх вживання авторами статей, стали мовними штампами. Наприклад, варіативність обличчя ворогів виражалася за допомогою таких усталених метафор як «носить маску (дворушництва)», «багатолиця контрреволюція» або «прикриваються партійним квитком». Ідея про відсутність будь-якої ідеологічної бази злочинів ворогів народу транслировалася за допомогою наступних метафоричних виразів: «немає нічого за душею» або «політичний банкрут». Мовними штампами стали такі метафоричні характеристики узагальненого образу ворога як «смертельно ранений», «в передсмертних корчах», «в останніх конвульсіях».

За допомогою метафоричної персоніфікації вороги зображувалися спритними, хитрими аферистами. Так, наприклад, у репортажі «Вістей ВУЦВК» про суд над ворогами народу з РПСУ одного з підсудних автор називає Фігаро, а про іншого повідомляє: «Він брехав на процесі, як барон Мюнхгаузен» [20]. Популярним було звертання до символіки християнства, ще близької більшості населення. Так, вороги загалом називалися «іудами» і «іродами», а головний ворог народу – Іуда-Троцький. Ворогів демонізували, про що свідчать вживані в матеріалах вислови «диявольські задуми», «диявольські хитрування».

Також сприяло створенню образності, виразності текстів, і тим самим посиленню сприйняття тексту використання епітетів з негативною семантикою, які характеризували ворогів. Найбільш поширені у текстах газетних статей епітети «криваві», «отруйні», «отруйні».

Існувала тенденція до зниження образу ворога та емоційного зараження за рахунок використання лайливої лексики. Для позначення ворога вживалися слова-синоніми «наволоч», «покидьок», «негідник», «мерзотник», які вказували на те, що ворог морально низький, виражали емоційно негативне ставлення.

Так само почуття огиди мали викликати вказівки авторів на потворну зовнішність ворогів. Це досягалося за допомогою характеристик із негативною семантикою

«фізіономія», «мерзенне обличчя/харя», «огидна морда» тощо. Існувала тенденція метафоричного опису зовнішності ворога як зооморфного: «вовче обличчя», «хижі руки» або «паскудні пазури» тощо. У матеріалах про ворогів другої половини 1930-х років часто вживався мовний штамп, що прямо вказував на зооморфність зовнішності ворогів - «втратили людську подобу/обличчя».

У своїй сукупності газетні тексти не давали чіткого уявлення про зовнішність ворогів. Описи зовнішності в газетах зустрічалися вкрай рідко, і головним загальним описом у цьому контексті була ілюстрація ворога, що маскувався, ховався під різними масками, і тому був багатоликим. Виключалося зображення зовнішності ворога як гарної, приємної. Це добре ілюструє опублікована в грудні 1934 року в газеті «Вісті ВУЦВК» стаття «Лінія шпигунства, провокації, дворушництва», в якій критикувалося зображення українським письменником Ю.І. Яновським ворогів у своїх творах. Автор статті різко засуджує наділення красою жінок-ворогів в оповіданні «Історія попільниці» та у романі «Перша весна», в яких героїні мали «зелені очі, як крила, великі брови», «високий стан, стрункі ноги», «м'який глибокий голос» [21]. Ворог повинен був, у першу чергу, страшити, викликати почуття огиди, гніву, ненависті, і тому не міг бути привабливим зовні.

Дослідниками вже зазначалося використання в риторичній композиції газетних текстів про ворогів бінарних ідеологічних конструкцій, що побудовані на антитезах «свій» - «чужий» [22], які за рахунок контрасту посилювали зниження ворога. Типовим для газетних кореспонденцій був сюжет протиставлення героїзму радянських колгоспників/ударників/трудящих нищоті, підлості та егоїстичності ворогів. У матеріалі про вбивство ударника «Що виявив суд над убивцею Ращепи» газети «Вісті ВУЦВК» убитий описувався як «молодий ентузіаст, дисциплінований, вибагливий до себе і до інших, міцний боєць за соціалізм». На противагу цьому образу його вбивця-ворог зображується як виключно негативний персонаж: «зłodий, дезорганізатор. На транспорті виявив себе як рвач, бракороб. Він тероризував усіх, хто проти нього виступав» [23].

Техніка дуалістичного зображення використовувалася в ілюстрації ставлення радянського народу до партії, її вождів та ворогів народу: палкій і безмежній любові до партії, до вождя товариша І.В. Сталіна протиставлялися «обурення, ненависть і гнів» до ворогів.

Мовний вплив, крім того, що формував негативний, знижений образ ворога і апелював до негативних емоцій щодо нього, був спрямований на формування наміру діяти: викривати ворогів, боротися з ними. З цією метою тексти про ворогів транслиювали ідею загрози ворога, механізм дії якої ґрунтувався на схильності людей ставитися до інших так, як ці особи ставляться до них. Загроза ворогів зводилась до ряду по-різному сформульованих мовних штампів: відновлення («реставрація») капіталізму і повернення колишніх власників підприємств, господарств, відновлення дореволюційної системи праці («хотіли надіти ярмо рабства на наших робітників та селян»), розділення території СРСР на частини і перетворення їх на колонії капіталістичних держав («Радянську Україну Гітлерові та польським панам, Далекий Схід - японським імперіалістам»), убивства лідерів комуністичної партії (в першу чергу – І.В. Сталіна) і радянських трудящих та колгоспників (особливо ударників та інших видатних людей).

Читачів спонукали інтегруватися до кампанії з викриття ворогів шляхом створення «підозри» в «сигналізуючих» статтях. У висновку таких кореспонденцій автори зазвичай посилалися на наведену в матеріалі інформацію та у формі риторичного запитання натякали на наявність ще «невикритих» ворогів. Відповісти на питання, яке мало очевидну відповідь, читач мав сам. На кшталт: «Як же могло статися,

що під боком в облмісцевпрому... існувало і діяло гніздо ворогів партії і радянської влади?» у статті «Під гостинним крилом гнилих лібералів» [24].

Крім того, формуванню намірів стосовно ворогів сприяло застосування практик зняття напруги. Спектр цих засобів містив мотиваційні та конфронтаційні моделі. До останніх відносилися практики, прямо спрямовані проти ворогів – критика, викриття: «суворо покарати», «дати рішучу відсіч», «викривати кожний випадок злочину і віддавати під суд». У даному дискурсі «пильність», критика та самокритика, «непримиренність до ворогів» проголошувалися вищою цінністю та невід’ємною якістю більшовика.

В ролі засобів мотиваційного характеру для зняття напруги (пов’язаної з ворогами та їх діяльністю) пропонувався ряд різноманітних практик, спрямованих на участь у проведенні державних кампаній: виконання п’ятирічних планів, участі в соціалістичних змаганнях тощо. Часто статті на тему ворогів закінчувалися подібними мотивуючими закликами: «Максимум класової пролетарської непримиренності, активності, напору... - на виконання реальних завдань п’ятирічки» [25].

При застосуванні практик як конфронтаційного, так і мотиваційного типу боротьба із ворогом позиціонувалася у статтях як прямий зиск, невід’ємний етап на шляху до «світлого майбутнього»: «Що разючіше вдаримо по глитаєві і його агентурі, то скоріше дійдемо сподіваних наслідків розгорнутого... соціалістичного наступу» [26].

Таким чином, матеріали українських радянських газет кінця 1920-х – 1930-х років, присвячені ворогам, склалися відповідно до етапів роботи пропагандистського повідомлення [27]: привернути увагу, створити зацікавленість, емоційно стимулювати та продемонструвати шляхи зняття напруги. Задля створення образу внутрішнього ворога застосовувався цілий ряд технік мовного впливу: дифамація, ефект переносу, вибіркоче абстрагування, джерельна дивергенція, персервація, інформаційний штурм, акцентуація негативних рис зовнішності та характеру, зображення шляхом використання троп, лайливої лексики, бінарних ідеологічних конструкцій. Метою їх використання було відкрите та приховане впровадження оцінки щодо ворогів, неповний/спотворений характер когнітивного компоненту, емоційне зараження негативними емоціями щодо ворогів та формування відповідних намірів, і в кінцевому рахунку – сприяння створенню стереотипу внутрішнього ворога в масовій свідомості радянського населення.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены техники речевого воздействия, посредством которых в материалах прессы Советской Украины в период конца 1920-х – 1930-е годы. Они были направлены на формирование оценочного отношения к врагам, искаженного характера когнитивного компонента, эмоционального заражения отрицательными эмоциями по отношению к врагам. Это исследование является актуальным в контексте понимания роли периодической печати в формировании стереотипа внутреннего врага в общественном сознании советского народа.

Ключевые слова: образ внутреннего врага, языковые техники, Советская Украина, «Коммунист», «Известия ВУЦИК».

SUMMARY

The article is devoted to research of some technologies of speech influence aimed at emotional sphere recipients of the Soviet Ukraine newspaper's information at the end of the 1920s - 1930s. They were aimed at the formation of evaluative attitude of enemies, the distorted character cognitive component of emotional infection with negative emotions

toward enemies. This research is necessary for understanding the role of the newspaper press in the formation the internal enemy stereotype in the public mind of the Soviet people.

Keywords: the image of the internal enemy, techniques of speech influence, the Soviet Ukraine, «Komunist», «Visti VUCVK».

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Негрышев А. А. Аспекты речевого воздействия в новостях СМИ: Учебное пособие / А. А. Негрышев. – Владимир: ВГГУ, 2009. – 144 с. – С. 9.
2. Иссерс О. С. Речевое воздействие: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / О. С. Иссерс. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 224 с. – С. 20.
3. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997 – 2002 годов. Авторский сборник. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/gudkov5.htm>
4. Орлова Г. Рождение вредителя: отрицательная политическая сакрализация в стране советов (1920-е). – Режим доступа: <http://urokiistorii.ru/obraz-vraga/2010/24/vreditel>; Гудков Л. Н. Идиологема «врага». «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // Образ врага. – М.: ОГИ, 2005. – 334 с. – С. 7 – 75; Вайс Д. Паразиты, падаль, мусор. Образ врага в советской пропаганде // Политическая лингвистика. – 2008. - № 1(24). – С. 16 – 22; Вайс Д. Животные в советской пропаганде: вербальные и графические стереотипы // Политическая лингвистика. – 2008. - № 25. – С. 19 – 35; Вайс Д. Животные в советской пропаганде: вербальные и графические стереотипы (часть 2) // Политическая лингвистика. – 2009. - №27. – С. 39 – 46; Арнаутов Н. Б. Образ "врага народа" в системе советской социальной мобилизации: идеолого-пропагандистский аспект : декабрь 1934 г. - ноябрь 1938 г. :Дисс...к. и. н.: 07.00.02 / Арнаутов Никита Борисович; Том. гос. ун-т. - Томск, 2010. - 223 с.
5. Григоренко А. Как править заметки // Браз М. Григоренко А. Гус М. Старобогатов И. В помощь заводской газете. Сборник. – М.-Л.: Государственное издательство, 1929. – С. 57.
6. Лазарева Э. А. Заголовочный комплекс текста — средство организации и оптимизации восприятия // Проблемы образования, науки и культуры. Выпуск 19. - № 40(2006). - Режим доступа: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0040\(03_19-2006\)&xsl=showArticle.xslt&id=a18&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0040(03_19-2006)&xsl=showArticle.xslt&id=a18&doc=../content.jsp)
7. Гнілі ліберали - пособники ворогів! // Вісті ВУЦВК. - 1936. - №199(4787). – С. 1; Попов М. М. Підлий шлях ворогів народу // Вісті ВУЦВК. - 1936. - №190(4778). – С. 3.
8. Докладніше про практики викриття ворогів кореспондентами обласного видання: Попова О. Ю. «Ворожі практики»: досвід інтерпретації кореспондентами газети «Соціалістичний Донбас» (1936 – 1938 рр.) // Нові сторінки історії Донбасу. Кн. 20: 3б. ст. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – С. 94 – 106.
9. Дорохова, Гарасевич, Єрохін, Огурцов. Ліквідувати шкідництво класового ворога // Вісті ВУЦВК. – 1931. – № 119 (3220). – С. 3.
10. Зламати опір глитая. Агентів класового ворога геть із партії // Вісті ВУЦВК. – 1930. – № 253 (3051). – С. 4.
11. Нестеренко М. П. Підлі зрадники приховалися // Вісті ВУЦВК. – 1937. – № 22 (4912). – С. 5.
12. «Право-троцькістський блок» убивць, шпигунів, зрадників // Вісті ВУЦВК. – 1938. – № 49 (5239). – С. 1.

13. М. Р. Меншовики на службі в білогвардійців та інтервентів // Вісті ВУЦВК. – 1931. – № 58 (3159). – С. 2 - 3.
14. Вісті ВУЦВК. – 1928. – №19(2209). – С. 1; Вісті ВУЦВК. – 1931. – № 176 (3277). – С. 2, 4 – 5; Вісті ВУЦВК. – 1936. – №190 (4778). – С. 3; Социалистический Донбасс. – 1937. – С. 2 – 3.
15. Горький М. Коли ворог не піддається – його знищують // Вісті ВУЦВК. – 1930. – № 266 (3064). – С. 3.
16. Фізично знищити // Вісті ВУЦВК. – 1937. – № 22 (4912). – С. 5.; Розстріляти гадів // Вісті ВУЦВК. – 1937. – № 22 (4912). – С. 5; Не бути Україні гітлерівською колонією // Вісті ВУЦВК. – 1937. – № 22 (4912). – С. 5; Собаки Гітлера // Вісті ВУЦВК. – 1937. – № 22 (4912). – С. 5.
17. Богданов К. А. О чистоте и нечисти. Совполитгигиена // Политическая лингвистика. – 2009. - №3(29). - С. 39 – 46. – С. 39.
18. Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное исследование метафоры в текстах СМИ // Язык средств массовой информации: Учебное пособие для вузов / Под ред. М. Н. Володиной. – М.: Академический проект; Альма Матер, 2008. – 760 с. – С. 419 – 435. – С. 419.
19. Вайс Д. Паразиты, падаль, мусор. - Режим доступа: <http://classes.ru/philology/vays-08.htm>.
20. Справа колишніх працівників РПСУ // Вісті ВУЦВК. - 1936. - №144(4732). – С. 4.
21. Піскун Ів. Лінія шпигунства, провокації, дворушництва // Вісті ВУЦВК. – 1934. – № 300 (4287). – С. 4.
22. Гудков Л. Идиологема «врага». – С. 67; Арнаутів Н. Б. Указ. праця. – С. 127.
23. Що виявив суд над убивцею Ращепи // Вісті ВУЦВК. – 1935. – № 196 (4483). – С. 2.
24. Під гостинним крилом гнілих лібералів // Вісті ВУЦВК. - 1936. - №201(4889). – С. 5.
25. До класово-творчих висновків // Вісті ВУЦВК. – 1930. – № 222 (3019). – С. 1.
26. Василенко Ол. Нещадної боротьби проти ворога // Вісті ВУЦВК. – 1930. – № 303 (3101). – С. 5.
27. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. - М.: Рефл-бук, К.: Валкер, 2001. - 656 с. - С. 140.